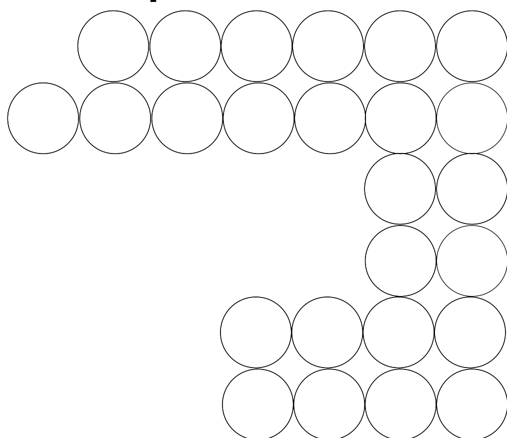
อภิธรรมปิฎก

เป็นพุทธพจน์หรือ...

เสถียร โพธินันทะ

แสดง

ปาฐกถา

เรื่อง

“ อภิธรรมปิฎกเป็นพุทธพจน์หรือ ? ”

เสถียร โพธินันทะ

๔ มีนาคม ๒๔๙๙

คำนำ

เรื่อง **“อภิธรรมเป็นพุทธพจน์หรือ?”** นี้ เป็นปาฐกถา ซึ่งคุณเสถียร โพธินันทะ ได้แสดงที่ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม ๒๔๙๙ ปาฐกถาเรื่องนี้ได้มีหนังสือพิมพ์บางฉบับเก็บความสังเขป นำไปลงตีพิมพ์ ทำให้ขาดข้อความสำคัญบางตอน เป็นเหตุให้เกิดวิพากษ์วิจารกันในหมู่ผู้รู้ โดยเฉพาะคือ นักศึกษาอภิธรรม อันนี้เป็นเหตุหนึ่ง ซึ่งทำให้ปาฐกปรารถนาจะรวบรวมพิมพ์เป็นเล่มสมบูรณ์สู่ดุลย์พินิจของท่านผู้รู้อีกครั้งหนึ่ง จึงเสนอข้อดำรินี้ต่อสมาคม

ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยพิจารณาแล้ว เห็นว่าปาฐกถาเรื่องนี้เป็นผลงานค้นคว้าของคุณ เสถียร โพธินันทะ แม้ว่าจะเป็นเรื่องที่เป็นไปในเชิงค้านความคิดและศรัทธาเดิมของเราก็ตาม แต่ปาฐกถานี้ก็คงอ้างอิงคัมภีร์ หรือตำหรับตำราต่าง ๆ ทั้งฝ่ายหินยาน และฝ่ายมหายาน ซึ่งในกาลามสูตร (อันเป็นตำราอันหนึ่ง) ห้ามไว้มิให้เชื่อโดยอ้างตำรา ฉะนั้นความผิดถูกของปาฐกถานี้จึงอยู่ที่ตำราที่อ้างอิง ไม่ได้อยู่ที่ปาฐก หรือที่ผู้จัดพิมพ์ ส่วนการที่ควรเชื่อได้ หรือไม่ได้เพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของท่านผู้อ่านที่จะพินิจพิจารณาตรึกตรองเองโดยอิสระ และโดยบริสุทธิ์ ไม่ติดตำราใด ๆ ทั้งสิ้น

ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย หวังว่าหนังสือเล่มนี้ คงจะได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่น และหวังว่าท่านผู้อ่านทุกท่าน คงจะอ่าน

หนังสือเล่มนี้โดยปราศจากอคติ และใช้ดุลยพินิจของท่านเองโดยเสรี ก่อนที่จะเชื่อไปในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งเป็นวิสัยของพุทธศาสนิกชนผู้เต็มเปี่ยมไปด้วยศรัทธาและปัญญาอันสมบูรณ์

ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย

๓๑ พฤษภาคม ๒๔๙๙

อภิธรรมปิฎกเป็นพุทธพจน์หรือ ?

เสถียร โพธินันทะ แสดง

พระคุณเจ้าที่เคารพและท่านผู้เจริญทั้งหลาย

พระพุทธวจนะตามความเชื่อของชาวพุทธมามกชนทั่วไป ทั้งฝ่ายสาวกยานและมหายาน ย่อมถือตรงกันว่ามีอยู่ ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก ๑, พระสุตตันตปิฎก ๑, พระอภิธรรมปิฎก ๑, รวมเรียกว่าพระไตรปิฎก. ก็ในพระไตรปิฎกนี้ กล่าวกันว่าได้ถูกรวบรวมขึ้นเป็นหมวดหมู่แน่ชัด จำเดิมแต่ครั้งทำปฐมสังคายนา. จำเนียรกาลล่วงมาเมื่อการศึกษาพระพุทธศาสนากว้างขวางขึ้น คือได้มีการศึกษาทั้งทางด้านประวัติศาสตร์, โบราณคดีประกอบด้วยหลักธรรม มิได้จำกัดศึกษาแต่ข้อความในคัมภีร์อย่างเดียว จึงทำให้เกิดการวิจัยพระไตรปิฎกกันขึ้นในหมู่นักปราชญ์ทั้งฝ่ายตะวันตกและตะวันออก. ผลการวิจัยก็ปรากฏว่า พระไตรปิฎกมิได้รวบรวมขึ้นเป็น ๓ หมวดใหญ่ ในครั้งปฐมสังคายนาเสียแล้ว. แต่จะต้องเป็นเวลาภายหลังกว่านั้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพระอภิธรรมปิฎกซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นพุทธวจนะนั้น ความจริงเป็นของแต่งขึ้นในชั้นหลัง. ก็มติดังกล่าวนี้ย่อมทำความไม่พอใจให้เกิดแก่นักศึกษาที่เชื่อถือตามคัมภีร์โบราณว่าอภิธรรมเป็นพุทธพจน์อย่างยิ่ง. แต่ข้อเท็จจริงของเหตุผลฝ่ายใดจะแน่ชัดกว่ากันเท่านั้นจะเป็นเครื่องชี้ขาด เมื่อข้าพเจ้าได้รับหน้าที่บรรยาย

วิชาความรู้พระพุทธศาสนาสากลในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ข้าพเจ้าได้ค้นคว้าศึกษาหลักฐานต่าง ๆ ในปัญหาอภิธรรมเป็นพุทธพจน์หรือมิใช่ ทั้งในปกรณ์บาลีและปกรณ์ฝ่ายสํสกฤต จนได้ผลงานดังจะนำเสนอท่านผู้ฟังต่อไปนี้

ก. หลักฐานฝ่ายรับรองอภิธรรมเป็นพุทธพจน์ หลักฐานของฝ่ายนี้ ได้นำมาจากพระสุตตันตปิฎกบ้าง พระวินัยบ้างและจากอรรถกถาบ้าง คือ

๑. ในอรรถกา เช่น ธัมมปทัฏฐกถาและปรมัตถทีปนี แสดงว่าในวันเมื่อพระบรมศาสดาทรงแสดงยมกปาฏิหารย์ปราบพวกเดียรนิถีครนถ์ ณ แขวงเมืองสาวัตถี วันนั้นเวลาบ่ายทรงยกพระบาทเบื้องขวา เหยียบยอดไม้คัณฑามะพฤกษ์ยกพระบาทคำรบสองเหยียบยอดเขายุคุนธร ยกพระบาทเป็นคำรบสามเหยียบยอดพระสุเมรุ เป็นยกพระบาทสามย่างสิ้นทาง ๖๘๐๐๐ โยชน์ จากโลกมนุษย์ถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แล้วประทับเหนือบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ท่ามกลางเทพยดาปรารภพุทธมารดาซึ่งเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิต. จึงพระบรมศาสดาตรัสพระธรรมเทศนาอภิธรรม ๗ คัมภีร์เนื่องไปตลอดไตรมาส คือ ๓ เดือนเป็นกำหนด ทดแทนพระคุณของพระพุทธมารดา

ครั้งออกพรรษาเป็นวันมหาปวารณา พระบรมศาสดาเสด็จลงจากดาวดึงส์สู่มนุษย์โลก ณ. แทบประตูเมืองสังกัสสะนคร.

ตอนนี้แสดงอาคตสถานของอภิธรรม และข้าพเจ้าเข้าใจว่าเมื่อเสด็จมาสู่มนุษย์โลกแล้ว จะต้องตรัสเล่าแสดงอภิธรรมแก่พระอานนท์เถรเจ้าอีกเที่ยวหนึ่งให้ทรงจำเอาไว้

๒. ในสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย มีความข้อหนึ่งว่า “ก็โดยสมัยนั้นแล พระภิกษุเถระทั้งหลายกลับจากบิณฑบาตภายหลังแห่งภัตต์แล้ว ประชุมสันนิบาต สนทนาอภิธรรมกันอยู่ดังนี้ ”

๓. ในสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ มหาโคสิงคสาลสูตร พระโมคคัลลานะกล่าวแสดงมติของท่านว่า ป่าโคสิงคสาลวันอันสงบเงียบ เหมาะสมกับภิกษุ ผู้มีปัญญาสามารถวิสัชชนาข้ออภิธรรมกถาอย่างยิ่ง

๔. ในสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ กินติสูตร มีพุทธพจน์ว่า---------“ภิกษุทั้งหลาย! ก็เมื่อท่านทั้งนั้นมาพร้อมเพรียงกัน เมื่อไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ หากมีภิกษุ ๒ รูป มีวาทะต่างกันในอภิธรรม........”

๕. ในสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุบาลีเถรวัตถุ มีข้อความว่า “(ข้าแต่พระองค์ผู้จอมมุนี) พระสูตร, พระอภิธรรม, พระวินัย รวมพระพุทธพจน์มีองค์ ๙ ทั้งสิ้นนี้ เป็นธรรมสภาของพระองค์”

๖. ในสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีอปทาน มีข้อความว่า “ ในพระศาสนานี้ ดิฉัน (นางเขมาเถรี) ฉลาดในวิสุทธิ ๗ และสามารถในกถาวัตถุ เป็นผู้รู้นัยแห่งอภิธรรมถึงซึ่งวสีทั้ง ๕ ”

๗. ในวินัยปิฎกมหาวิภังค์ ทัพพมัลลบุตรเถระวัตถุมีว่า “ภิกษุเหล่าใดศึกษาอภิธรรม ภิกษุเหล่านั้นรวมอยู่กันเป็นคณะ พระทัพพมัลลบุตรจัดเสนาสนะไว้ด้วยคิดว่า ท่านเหล่านี้จักมีธรรมสากัจฉาอภิธรรมกัน. พระทัพพมัลลบุตรท่านเป็นเอตทัคคะทางจัดเสนาสนะ เมื่อท่านรู้ว่าภิกษุอาคันตุกะรูปใดเป็นวินัยธร หรือสุตตันติธร หรืออภิธรรมธร ท่านก็จัดให้ภิกษุรูปนั้นได้พักอยู่ร่วมกับคณะภิกษุที่เล่าเรียนมาเหมือนกัน.

๘. ในวินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์ มีข้อความว่า“ภิกษุณีผู้ถามปัญหาแก่ภิกษุ ขอโอกาสอันใดต้องถามอันนั้น ถ้าขอโอกาสถามพระสูตรแล้วกลับไปถามพระวินัยก็ดี หรือไพล่ไปถามอภิธรรมก็ดีเป็นอาบัติปาจิตตีย์ ถ้าขอโอกาสถามพระวินัยแล้วกลับไปถามพระสูตรก็ดี หรือไพล่ไปถามพระอภิธรรมก็ดี เป็นอาบัติปาจิตตีย์ ขอโอกาสถามพระอภิธรรมแล้วกลับไปถามพระสูตรก็ดีถามพระวินัยก็ดี เป็นอาบัติปาจิตตีย์”

๙. คำว่า ธมฺโม จ วินโย จ ซึ่งแปลว่าธรรมด้วยวินัยด้วย หรือพูดง่าย ๆ ว่าพระธรรมวินัยนั้น พระธรรมในที่นี้หมายรวมเอาทั้งพระสูตรและพระอภิธรรมเข้าด้วย

๑๐. ในอภิธรรม ๗ คัมภีร์นั้นยอมให้อยู่คัมภีร์หนึ่ง คือ กถาวัตถุ ซึ่งเป็นวาทะของพระโมคคลีบุตรติสสะเถระครั้งตติยสังคายนา แต่ท่านก็แต่งตามพุทธาธิบาย.

ทั้ง ๑๐ ข้อนี้ เป็นหลักฐานฝ่ายที่ถือว่าอภิธรรมเป็นพุทธพจน์ นอกจากนี้ ยังมีเรื่องราวประวัติของอภิธรรมปรากฏในคัมภีร์อัฏฐสาลินี อรรถกถาแห่งอภิธรรมสังคณี รจนาโดยพระพุทธโฆษะในพุทธศตวรรษที่ ๙ ตอนต้นของคัมภีร์ ได้เขียนเล่าประวัติของพระอภิธรรมปิฎกทำของคำถามคำตอบ เช่น “ถามว่า อภิธรรมเป็นคำของใคร” แก้ว่า “เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า” ถามว่า “ใครเป็นผู้นำสืบกันมา ?” แก้ว่า “พระอาจารย์ทั้งหลายนำสืบกันมา” แล้วให้รายนามอาจารย์ที่สืบวงศ์อภิธรรม ดังนี้

๑. พระสารีบุตร์

๒. พระภัททริ

๓. พระโสภิตะ

๔. พระปิยะชาลี
๕. พระปิยะปาละ
๖. พระปิยะทัสสี
๗. พระโกสิยะบุตร
๘. พระสิคควะ
๙. พระสันเทหะ
๑๐. พระโมคคลีบุตร
๑๑. พระมิสสทัตตะ
๑๒. พระธรรมมิยะ
๑๓. พระสาทกะ
๑๔. พระโสนกะ
๑๕. พระเรวตะ

อาจารย์เหล่านี้นำสืบทอดกันมาเรื่อยจนกระทั่งมาแพร่หลายสืบทอดกันในลังกา. แต่ในสมัยที่แต่ง ***คัมภีร์อัฏฐสาลินี*** ดูเหมือนจะปรากฏมีคณะสงฆ์ในลังกาบางคณะไม่ยอมเชื่ออภิธรรมว่าเป็นพุทธพจน์ ท่านผู้แต่งซึ่งเป็นฝักไฝ่ข้างเชื่อว่าอภิธรรมเป็นพุทธพจน์ จึงต้องแต่งแก้ไขแสดงหลักฐานหลายอย่างว่า อภิธรรมเป็นพุทธพจน์จริง และเชิดชูอภิธรรมว่าอภิธรรมนี้เป็นพุทธวิสัย มิใช่เป็นสาวกวิสัย และที่สุดเลยขู่พวกที่ไม่เชื่ออภิธรรมว่า

" ผู้ที่ปฏิเสธอภิธรรม ก็ย่อมชื่อว่าปฏิเสธพระสัพพัญญุตญาณในชินจักร์นี้ ชื่อว่าทำเวสารัชชญาณของพระศาสดาให้หมุนกลับทำให้บริษัทผู้ใคร่จะฟัง (ในอภิธรรม) ให้เข้าใจผิด กั้นทำนบกีดขวางในอริยมรรค จัดเขาผู้ปฏิเสธอภิธรรม ในพวกก่อเหตุให้แตกร้าว

๑๘ จำพวกใดจำพวกหนึ่ง เป็นผู้สมควรแก่การลงอุกเขปนิยกรรม (ลงโทษด้วยวิธีรอนสิทธิ์มิให้มีสิทธิ์เสมอผู้อื่น) นิยสกรรม (ลงโทษด้วยการปลดจากตำแหน่ง) และตัชชนิยกรรมโดยแท้ (ลงโทษด้วยการตักเตือนให้สำนึก) ผู้เช่นนี้ พวกเรา (คือฝ่ายเชื่ออภิธรรม) ควรปัพพาชนิยกรรม (ลงโทษด้วยการขับไล่ออกจากหมู่) เป็นต้น (สุดแต่กรณีย์) แล้วไสส่งไปว่า เจ้าจงไปเป็นคนกินเดนเสียเถิด ”

ฉะนั้น บุคคลผู้ปฏิเสธอภิธรรมสมัยนั้นจึงเป็นเรื่องที่ไม่น่าจะสนุกนัก. ต้องตกเป็นจำเลยข้อหามิจฉาทิฏฐิและถูกลงโทษเอาง่ายๆ แต่ถึงแม้ฝ่ายเชื่ออภิธรรมว่าเป็นพุทธพจน์ จะพยายามหาวิธีทั้งอ้างคัมภีร์หรือทั้งขู่ลงโทษ ก็ไม่สามารถปิดบังข้อเท็จจริงไว้ได้ ดังเราจะได้พิจารณาดูหลักฐานฝ่ายปฏิเสธอภิธรรมมิใช่พุทธพจน์ต่อไป

ข. หลักฐานฝ่ายปฏิเสธอภิธรรมว่าเป็นพุทธพจน์

๑. ข้ออ้างเรื่องพระบรมศาสดาเสด็จขึ้นไปเทศนาอภิธรรมบนดาวดึงส์เป็นเพียงข้อความปรากฏในอรรถกถาเท่านั้น และคัมภีร์อรรถกถาก็แต่งหลังพระพุทธปรินิพพาน

เรื่องเทศน์อภิธรรมในดาวดึงส์สวรรค์จะเป็นพระพุทธภาษิตแสดงไว้ในพระสูตรใดพระสูตรหนึ่ง หรือแสดงไว้ในพระวินัย ก็จะเป็นหลักฐานที่ดีมาก แต่น่าเสียใจที่พระสุตตันตปิฎกทั้งหมด ๕ นิกาย และพระวินัยปิฎกทั้งหมดทุกคัมภีร์ ไม่เคยปรากฏเรื่องนี้เลย แต่ไพล่ไปมีในคัมภีร์รุ่นอรรถกถา ซึ่งไม่รู้ว่าท่านอรรถกถาจารย์ไปคุ้ยหลักฐานมาจากไหน ฉะนั้นข้ออ้างฝ่ายรับรองอภิธรรมข้อนี้ จึงเกือบไม่มีค่างวดอะไร

๒. คำว่า **‘อภิธมฺเม’** หรืออภิธรรมที่ปรากฏในพระสูตรหรือพระวินัย มิได้หมายถึงอภิธรรมปิฎก เป็นแต่หมายถึงธรรมอันยิ่ง คือโลกุตรธรรมเท่านั้น ในกินติสูตรเองก็มีพระพุทธพจน์ยืนยันอย่างนั้น คือ พระองค์ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่าใดที่เรารู้ยิ่งแล้ว แสดงแล้วแก่ท่านทั้งหลาย เหมือนอย่างไร ? เหมือนอย่างนี้ คือ **สติปัฏฐาน ๔, สัมมัปปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗, มรรคมีองค์ ๘,** อันท่านทั้งหมดมาพร้อมกัน เมื่อบันเทิงพร้อมกัน เมื่อไม่วิวาทกัน ควรศึกษาในธรรมเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลาย ! ก็เมื่อท่านทั้งนั้นมาพร้อมเพรียงกัน เมื่อบรรเทิงพร้อมกัน เมื่อไม่วิวาทกันควรศึกษาในธรรมเหล่านั้นไซร์......” พระพุทธพจน์ในที่นี้แสดงชัดว่า อภิธรรมหมายเอา **โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ** ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ก็แก้ไว้ดังนั้นเหมือนกัน ฉะนั้นอภิธรรมปิฎกที่ปรากฏในพระสูตรอื่น ๆ ก็ดี ที่ปรากฏในพระวินัยก็ดี มุ่งหมายถึงพระโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนี้เอง.

๓. ถ้าอภิธรรมจักพึงเป็นปิฎกหนึ่ง และเป็นพระพุทธพจน์จริงแล้วไซร้ ไฉนในสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร เมื่อพระบรมศาสดาแสดงมหาปเทส ๔ สำหรับให้พุทธบริษัทสอบสวนพระธรรมวินัยว่า อันใดเป็นพุทธพจน์ อันใดมิใช่พุทธพจน์ ตรัสว่าให้สอบว่าเข้ากันได้กับพระสูตร ลงกันได้กับพระวินัย เป็นใช้ได้ ว่านั่นคือพุทธพจน์ แต่ไม่เห็นมีว่าให้สอบเข้ากันได้กับอภิธรรมเลย ดังพระพุทธพจน์ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ในอาวาสชื่อโน้น มีสงฆ์อยู่ พร้อมทั้งพระเถระ พร้อมทั้งหัวหน้า, ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วต่อหน้าสงฆ์ ข้าพเจ้ารับมาแล้วต่อหน้าสงฆ์นั้นว่า ‘นี้ธรรม นี้วินัย นี้คำสอนของพระศาสดา’ ดูก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย พวกเธอไม่ควรรับรอง ไม่ควรคัดค้านคำของภิกษุนั้น พวกเธอมิได้รับรอง มิได้คัดค้านแล้ว พึงเรียนบทพยัญชนะนั้นให้ดี แล้วสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ถ้าลงในพระสูตรไม่ได้ เทียบในพระวินัยไม่ได้ พึงสันนิษฐานอย่างนี้ว่า ข้อนี้มิใช่คำของพระผู้มีพระภาคนั้นแน่นอน เป็นคำของที่ภิกษุนี้จำมาผิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! พวกเธอพึงทิ้งข้อนี้เสีย ด้วยประการดังนี้ แต่ถ้าว่าสอบสวนลงได้ในพระสูตร เทียบเคียงได้ในพระวินัย ก็พึงสันนิษฐานในข้อนั้นว่า นี้เป็นคำของพระผู้มีพระภาคนั้นแน่นอน และภิกษุนี้จำมาได้ดีแล้ว--------” ก็ถ้าอภิธรรมปิฎกพึงเป็นพระพุทธพจน์แล้ว พระองค์จักพึงตรัสว่าให้สอบลงในพระสูตร เข้ากันได้กับพระอภิธรรม และเทียบกันได้กับพระวินัยเป็นแน่ ไฉนในมหาปเทสจึงมิได้ปรากฏอภิธรรมเลย

๔. คำว่า ‘**มาติกา**’ ที่ปรากฏในพระสูตรก็ดี พระวินัยก็ดี หมายถึงหัวข้อธรรม หรือแม่บทของธรรมเท่านั้น

๕. สำนวนในอภิธรรมปิฎก เป็นสำนวนรุ่นใหม่กว่าสำนวนในพระสูตรและพระวินัย ())และปรากฏว่ามีศัพท์เทฆนิคใหม่ๆ มาก และกฎเกณฑ์ใหม่ ๆ ซึ่งในพระสูตร, พระวินัยไม่มี

๖. ลักษณะของอภิธรรมปิฎก เป็นแบบอรรถกถาแก้พระสูตรอีกทีหนึ่ง และไม่ปรากฏมีคำอาลปนะ เช่น ดูก่อนเทพยดาทั้งหลาย ! สมกับที่พระบรมศาสดาแสดงอภิธรรมแก่ปวงเทพเลย พอขึ้นต้นก็ว่าด้วยเรื่อง กุสลาธมฺมา อกุสลาธมฺมา ฯลฯ เลยทีเดียว เข้าใจว่า คันถรจนาจารย์ผู้รจนาอภิธรรม ท่านไม่เจตนาจะให้คนเข้าใจว่าเป็นพุทธพจน์ ฉะนั้นจึงไม่มีการบอกสถานที่ว่า พระบรมศาสดาประทับ ณ สถานที่ใด ปรารภผู้ใด จึงแสดงอภิธรรม ความนิยมนับถือว่าอภิธรรม

เป็นพุทธพจน์ เกิดขึ้นเมื่อพุทธปรินิพพานแล้วหลายร้อยปี และมามั่นคงเอาเมื่อสมัยอรรถกถาเล่าว่าพระองค์เทศนาอภิธรรมในดาวดึงส์สวรรค์นั่นเทียว

๗. ถ้าพระอภิธรรมพึงเป็นพุทธพจน์แล้ว ก็เหตุไร นิกายในพระพุทธศาสนาอื่น ๆ จึงมีอภิธรรมปิฎกไม่เหมือนกัน แม้แต่ชื่อคัมภีร์ก็เรียกไม่ตรงกัน นิกายในพระพุทธศาสนาในที่นี้ ข้าพเจ้าขอเว้นไม่กล่าวถึงอภิธรรมฝ่ายมหายาน เอาเพียงนิกายในเครือฝ่ายสาวกยานด้วยกันก็พอ คือ ในพุทธศตวรรษที่ ๑ ที่ ๓ สังฆมณฑลในอินเดียเกิดแตกนิกายออกถึง ๑๘ นิกาย และแต่ละนิกายยังมีกิ่งนิกายย่อยอีกมาก ซึ่งท่านผู้สนใจในด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา จะหาอ่านรายละเอียดได้ในหนังสือประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาภาค ๑ ของข้าพเจ้า มีจำหน่าย ณ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในจำนวน ๑๘ นิกายนั้น ปรากฏว่านิกายใหญ่ ๆ ที่มีอิทธิพล และมีอภิธรรมปิฎกของตนเองไม่ซ้ำกับของใคร ก็คือ นิกายเถรวาท, นิกายมหาสังฆิกะ, นิกายโคกุลิกะ, นิกายสรวาสติวาทิน, นิกายวัชชีบุตร. นิกายเถรวาทซึ่งนับถือภาษาบาลีเป็นภาษาถ่ายทอดพระพุทธวจนะ มีอภิธรรม ๗ ปกรณ์ คือ

ก. ธรรมสังคณี

ข. วิภังคะ

ค. ธาตุกถา

ง. ปุคคลบัญญัติ

จ. ยมก

ฉ. ปัฏฐานะ

ช. กถาวัตถุ

เป็นหนังสือพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ พิมพ์ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ รวม ๑๒ เล่ม รายละเอียดของอภิธรรมบาลีมีอย่างไร ข้าพเจ้าไม่จำต้องพรรณนา เพราะท่านผู้ฟังที่สนใจ อาจจะศึกษาได้จากสำนักเรียนอภิธรรมหลายแห่ง เช่นที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยเป็นต้น แต่ข้าพเจ้าจะนำหลักธรรมฝ่ายอภิธรรมของนิกายอื่น ซึ่งยังไม่เคยปรากฏแก่นักศึกษาอภิธรรมฝ่ายบาลีเลย มาแสดงไว้ ณ ที่นี้ เพื่อท่านจะได้อาศัยเทียบเคียงกันดู ในบรรดานิกายพระพุทธศาสนาเหล่านั้น มีอยู่ ๒ นิกาย ที่บูชานับถืออภิธรรมปิฎกเป็นชีวิตจิตต์ใจ ยิ่งกว่าปิฎกอื่น ๆ คือ

ก. นิกายโคกุลิกะ

ในตำนานสํสกฤตชื่อเภทธรรมมติจักรศาสตร์ และอรรถกถาแห่งคัมภีร์นั้น ชื่อ “อี้ปู้จงหลุงหลุ่นซุกกี่” แต่งโดยพระคณาจารย์กุยกี เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เล่าว่า นิกายนี้นับถืออภิธรรมปิฎกหนักหนา มีคติถือว่าพระพุทธพจน์ที่ลึกซึ้งมีอยู่ในอภิธรรมเท่านั้น ส่วนวินัยปิฎกและสุตตันตปิฎกเป็นเพียงอุบายธรรมซึ่งพระบรมศาสดาสอนสัตว์โดยลำดับ เพื่อให้เข้าถึงอภิธรรม เพราะฉะนั้นภิกษุในนิกายนี้เลยดูหมิ่นพระวินัยและพระสูตร เห็นการปฏิบัติเคร่งครัดในวินัยเป็นเรื่องรุงรัง ข้อสำคัญให้แตกฉานเข้าถึงอภิธรรมเป็นใช้ได้ เห็นพระสูตรเป็นเรื่องหญ้าปากคอกไม่จำเป็นต้องรู้ คณาจารย์ผู้ให้กำเนิดนิกายโคกุลิกะว่าเป็นบุคคลในวรรณะพราหมณ์ ที่แยกเป็นนิกายออกมาก็เพราะประสงค์แต่จะแผ่อภิธรรมปิฎก ๆ เดียว

ข้าพเจ้าขอเรียกนิกายนี้ว่า อภิธรรมสรณะนิกาย จะเหมาะสมอย่างยิ่ง และปรากฏว่าในเมืองไทยเรามีนักอภิธรรมบางท่าน มีความ

คิดเห็นคล้ายคลึงกับคติของนิกายนี้มาก คือเห็นอภิธรรมปิฎกวิเศษปิฎกเดียว ถึงกับกล่าวว่าถ้าผู้ใดไม่ได้เรียนรู้อภิธรรม เป็นไม่สามารถบัลลุมรรคผลนิพพานได้ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าท่านผู้มีความเห็นอย่างนี้ควรสมัครเป็นลูกศิษย์นิกายโคกุลิกะจะเป็นกิ่งทองใบหยกงามสมพิลึก แต่น่าเสียใจที่ว่านิกายโคกุลิกะสาปสูญเลิกล้มไปแล้วช้านาน เห็นจะเป็นเพราะความเป็นอภิธรรมสรณะนิกายนี่เอง เลยถูกนิกายอื่น ๆ เขม่นเอา ฉะนั้นอภิธรรมปิฎกของนิกายโคกุลิกะมีลักษณะหลักธรรมฉันใด จึงไม่มีทางจะทราบได้

ข. นิกายสรวาสติสาทิน

นิกายนี้นับถือยกย่องอภิธรรมปิฎกเป็นเลิศเหมือนกัน แต่ไม่รุนแรงอย่างนิกายโคกุลิกะ คือพร้อมกับการเผยแผ่อภิธรรมก็ได้รักษาวินัยเคร่งครัด และศึกษาเล่าเรียนพระสูตรกำกับกันไปด้วย นิกายสรวาสติวาทินจึงสามารถธำรงตัวอยู่ตลอดเวลากว่าพันปี และมีอิทธิพลแพร่หลายทั่วไปในอินเดีย, อาฟฆานิสตาน, เตอรกีสตาน แล้วเข้าไปรุ่งเรืองในประเทศจีนอยู่ระยะหนึ่ง นิกายสรฺวาสติวาทินต้องเลิกล้มสาปสูญไปพร้อมกับนิกายพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ทั้งสาวกยานและมหายานในสมัยที่กองทัพอิสลามเข้ามารุกรานอินเดีย เพราะฉะนั้นคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งพระวินัย, พระสูตร, พระอภิธรรมของนิกายสรวาสติวาทินจึงยังมีเหลืออยู่ทั้งในประเทศจีนและประเทศธิเบตแต่ได้แปลสู่ภาษาจีนแล้วในสมัยโบราณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอภิธรรมปิฎกของนิกายนี้ ได้มีแปลเป็นภาษาจีนโดยสมบูรณ์ทั้งปิฎก ซึ่งข้าพเจ้าได้อาศัยศึกษาจากฉบับพากย์จีนนี่เอง ***อภิธรรมปิฎกของนิกายสรวาทินได้ใช้ภาษาสํสกฤตแทนภาษาบาลี และบอกไว้ว่าเป็นรจนาของพระ***

มหาสาวกที่มีชีวิตอยู่ครั้งพุทธกาล และหลังพุทธกาลหลายร้อยปี มีรายการดังนี้

๑. อภิธรรมสังคีติบรรยายปาทศาสตร์ (อาพีตับม๊อจิบอี้มึ๋งจกหลุง) ในฉบับจีนว่าเป็นรจนาของพระสารีบุตรอรหันต์ ในหนังสืออธิบายอภิธรรมโกศของยโศมิตรว่า เป็นของพระมหาโกฏฐิตะ

๒. อภิธรรมสกันธปาทศาสตร์ (อาพีตับม๊อฮวบอุ้งจกหลุง) ในฉะบับจีนว่าเป็นรจนาของพระโมคคัลลานะอรหันต์ แต่ยโศมิตรว่าเป็นของพระสารีบุตร

๓. อภิธรรมปฺรชฺญาปฺติปาทศาสตร์ (อาพีตับม๊อซีเสียกจกหลุง) ฝ่ายจีนว่าเป็นของพระมหากัจจานะ แต่ยโศมิตรว่าเป็นของพระโมคคัลลานะ

๔. อภิธรรมวิชญาณกายปสาทศาสตร์ (อาพีตับม๊อเซกซิงจกหลุง) พระเทวศรมันรจนาในพุทธสตวรรษ์ที่ ๓

๕. อภิธรรมปกรณะปาทศาสตร์ (อาพีตับม๊อปิงลุ่ยจกหลุง) พระวสุมิตรรจนาในพุทธศตวรรษที่ ๔

๖. อภิธรรมธาตุกายปาทศาสตร์ (อาพีตับม๊อกายซิงจกหลุง) พระวสุมิตรรจนา

๗. อภิธรรมชฺญาณปรสฺถานศาสตร์ (อาพีตับม๊อฮวดฉู้หลุง) พระกาตยายนีบุตรรจนาเมื่อพุทธศตวรรษ์ที่ ๕

นิกายสรวาสติวาทินเกิดมีขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒ ก่อนทำตติยสังคายนายังยอมรับว่า อภิธรรมปิฎกเป็นรจนาของพระมหาสาวก และมีการรจนาเพิ่มเติมมาเรื่อย จึงถึงยุคพุทธศตวรรษที่ ๖ จึงสำเร็จเป็น

ปิฎกหนึ่งโดยเอกเทศ เรียกว่า ***“สัตตัปปกรณะ”*** หรือ สดับปกรณ์ แปลว่า ปกรณ์ทั้ง ๗

ก็ถ้าอภิธรรมปิฎกจะเป็นพุทธพจน์แล้ว นิกายเหล่านี้จะต้องเรียกชื่อตรงกัน และจะต้องเป็นคัมภีร์นับถือบูชาร่วมกัน นี่กลับเป็นว่าต่างนิกายต่างมีของตนไม่ซ้ำกัน ผิดกับสุตตันตปิฎกและวินัยปิฎกโดยเฉพาะคือวินัยปาฏิโมกข์ ต่างนิกายมีลักษณะตรงกัน จะผิดกันก็เรื่องปลีกย่อยเล็กน้อยและเป็นเรื่องไม่สำคัญ นี่ก็เป็นเครื่องพิสูจน์ว่าอภิธรรมปิฎกมิใช่พุทธพจน์ เพราะหากใช่แล้วต่างนิกายต้องรับรองนับถือเหมือนพระสูตรกับพระวินัย

๘. นอกจากนี้ หลักฐานยังยืนยันอีกคือ วิธีการจัดระเบียบธรรมในอภิธรรมของแต่ละนิกายก็ผิดแผกกัน เช่น อภิธรรมปิฎกฝ่ายสรวาสติวาทินมีระเบียบธรรมดังนี้

รูปธรรม ๑๑ (บาลีว่ารูป ๒๘) จิตตธรรม ๑ (บาลีว่าจิตต์มี ๘๙ ดวง พิสดาร ๑๒๑ ดวง) จิตตสัมปยุตธรรม ๔๖ (บาลีว่าเจตสิก ๕๒) จิตตวิปปยุตตธรรม ๑๔ (บาลีไม่มี) อสังขตะ ๓ รวม ๗๕ ประการ

รูปธรรม ๑๑

ได้แก่ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์, ฆานินทรีย์, ชิวหินทรีย์, กายินทรีย์, และรูปวิสัย ๕ ได้แก่รูป วิสัย, สัททวิสัย, คันธวิสัย, รสาวิสัย, ผัสสะวิสัย, รวมกับอวิญญัติรูปอีก ๑ เป็น ๑๑ (ฝ่ายบาลีไม่บัญญัติอวิญญัติว่าเป็นรูป)

จิตตธรรม ๑

คือ ภวังคจิตต์และพฤติภาพของจิตต์ ซึ่งแสดงออกมาทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ

จิตตสัมปยุตตธรรม ๔๖

ก. มหาภูมิกธรรม ๑๐ ได้แก่ เวทนา, สัญญา, เจตนา, สัมผัส, มติ, สติ, ฉันทะ, มนสิการ, อธิโมกข์, สมาธิ เจตสิกทั้ง ๑๐ ดวงเป็นได้ทั้งกุศล, อกุศล, อัพยากตะ ประพฤติเป็นไปร่วมกับจิตต์ เมื่อจิตต์ขึ้นสู่วิถีรับอารมณ์ทุกครั้งไป

ข. มหากุศลภูมิกธรรม ๑๐ ได้แก่ ศรัทธา, อัปปมาทะ, ปัสสัทธิ, อุเบกขา, หิริ, โอตตัปปะ, อโลภะ, อโทสะ, อหิงสา, วิริยะ เจตสิก ๑๐ ดวงนี้ เกิดกับจิตต์ที่เป็นกุศลล้วน ๆ

ค. มหากิเลสภูมิกธรรม ๖ ได้แก่ โมหะ ปมาทะ, โกสัชชะ, อศรัทธา, ถีนะ, อุทธัจจะ เจตสิกเหล่านี้มีธรรมชาติเป็นอารมณ์ฝ่ายอัพยากตะ เกิดกับจิตต์ที่ยังมีอาสวะ

ง. มหาอกุศลภูมิธรรม ๒ ได้แก่ อหิริ, อโนตตัปปะ

จ. อุปกิเลสภูมิธรรม ๑๐ ได้แก่ โกรธะ, มักขะ, มัจฉริยะ, อิจฉา, ปโทสะ, วิหิงสา, อุปนาหะ, มายา, สาเถยยะ, มทะ เจตสิกข้อ ง. และ จ. นี้เกิดกับจิตต์ที่เป็นอกุศล

ฉ. อนิยตะภูมิธรรม ๘ ได้แก่ วิตก, วิจาร, มิทธะ, กุกกุจจะ, ราคะ, ปฏิฆะ, มานะ, วิจิกิจฉา เจตสิกเหล่านี้เป็นไปในสภาพกุศล, อกุศล, อัพยากตะ แต่ไม่ใช่จะต้องเกิดกับจิตต์ทุกดวงไป

สัมปโยคนัย

เช่น สัตว์ในปัญจโวการฝ่ายกามาวจร เมื่อกุศลจิตต์เกิดขึ้นย่อมเกิดพร้อมด้วยเจตสิก ๒๒ ดวง คือ มหาภูมิกธรรมเจตสิก ๑๐, มหากุศลภูมิกธรรมเจตสิก ๑๐ และอนิยตภูมิธรรม ๒ (คือ วิตก, วิจาร)

เมื่อกุศลจิตต์บังเกิดขึ้น ย่อมเกิดพร้อมด้วยเจตสิก ๒๐ ดวง คือ มหาภูมิกธรรมเจตสิก ๑๐, มหากิเลสภูมิกธรรมเจตสิก ๖, มหาอกุศลภูมิกธรรม ๒ และอนิตยภูมิธรรม ๒ (คือ วิตก, วิจาร)

เมื่ออาวรณ์ฝ่ายอัพยากตะจิตต์บังเกิดขึ้น ย่อมเกิดพร้อมด้วยเจตสิก ๑๘ ดวง คือ มหาภูมิธรรมเจตสิก ๑๐, มหากิเลสภูมิกธรรม ๖ อนิตยภูมิธรรม ๒ (คือ วิตก, วิจาร)

เมื่ออนาวรณ์ฝ่ายอัพยากตะจิตต์บังเกิดขึ้น ย่อมเกิดพร้อมด้วยเจตสิก ๑๒ ดวง คือ มหาภูมิธรรมเจตสิก ๑๐ อนิตยภูมิธรรม ๒ (คือ วิตก, วิจาร) ส่วนสัตว์ในรูปาวจร, อรูปาวจร ก็มีพิสดารออกไป ถ้าขืนนำมาแสดงจะกลายเป็นปาฐกถาเรื่องอภิธรรมปิฎกนิกายสรวาสติวาทินไป จึงของด

ส่วนจิตตวิปยุตตสังขารธรรม ๑๔ ได้แก่ ปัตติ, อปัตติ, สภาคตา, ชีวิตินทรีย์, ชาติ, ฐิติ, ชรา, อนิจจา, อสัญญีผล, อสัญญีสมาบัติ, นิโรธสมาบัติ, นามกาย, พยัญชนกาย

ระเบียบสภาวะธรรมฝ่ายนิกายสรวาสติวาทิน ท่านผู้ฟังลองนำไปเปรียบเทียบกับระเบียบสภาวะฝ่ายอภิธรรมบาลีดูบ้างเถอะ จะเห็นได้ว่าแตกต่างกัน ในที่นี้จะยกตัวอย่างเฉพาะหมวดเจตสิกธรรมฝ่ายบาลีมาแสดงไว้

เจตสิก ๕๒ ของฝ่ายอภิธรรมเถรวาท

๑. *อัญญสมานาเจตสิก* ๑๓ ได้แก่ ผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, เอกัคคตา, ชีวิตินทรีย์, มนสิกาโร, วิตก, วิจาร, ปีติ, อธิโมกข์, วิริยะ, ฉันทะ ตั้งแต่ผัสสะจนถึงมนสิการรวม ๖ ดวง เรียกว่า สัพพจิตตะสาธารณเจตสิก ที่เหลือเรียกว่า ปกิณณกเจตสิก

๒. *อกุศลเจตสิก* ๑๔ ได้แก่ โลภะ, โทสะ, โมหะ, อหิริกะ, อโนตัปปะ, มานะ, ทิฏฐิ, อิสสา, มัจฉริยะ, กุกกุจจะ, ถีนะ, มิทธะ, อุทธัจจะ, วิจิกิฉา

๓. *โสภณเจตสิก* ๒๕ ได้แก่ ศรัทธา, สติ, หิริ, โอตัปปะ, อโลภะ, อโทสะ, ตัตตรมัชฌัตตา, กายปัสสัทธิ, จิตตปัสสัทธิ, กายลหุตา, จิตตลหุตา, กายมุทุตา, จิตตมุทุตา, กายกัมมัญญตา, จิตตกัมมัญญตา, กายปาคุญญตา, จิตตปาคุญญตา, กายุชุกตา, จิตตุชุกตา, วิรัติเจตสิกอีก ๓ คือ สัมมาวาจา, สัมมากัมมันโต, สัมมาอาชีโว, อัปปมัญญา ๒, คือ กรุณา, มุทิตา, ปัญญินทรีย์ คือ ปัญญาเจตสิกอีก ๑

ก็ถ้าหากอภิธรรมปิฎกจักเป็นพุทธพจน์แล้ว การจัดแบ่งจิตต์, เจตสิก ซึ่งเป็นเรื่องของหัวข้อธรรมจะไม่แตกต่างกันจนเห็นได้ชัดอย่างนี้เลย

๙. นอกจากนี้แล้ว ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒-๕ ได้มีพุทธศาสนานิกายหนึ่งเรียกตนเองว่า ***“สุตตวาที”*** ในภาษาบาลี หรือ ***“เสาตฺรนฺติกวาทิน”*** ในภาษาสํสกฤต นิกายนี้ไม่ยอมรับอภิธรรมปิฎกเป็นพุทธพจน์ อ้างเหตุผลว่าอภิธรรมเป็นงานรจนาของพระคันถรจนาจารย์เท่านั้น ฉะนั้นนิกายนี้จึงเผยแผ่แต่ฉะเพาะสุตตันปิฎก ถือเอาพระสูตรเป็นปทัฏฐานโดยไม่นำพากับอภิธรรมเลย

นี่ก็บ่งให้เห็นอยู่โต้ง ๆ ว่าการปฏิเสธอภิธรรมมิได้เป็นของใหม่ หากได้มีผู้ปฏิเสธมาตั้งแต่หลังพุทธกาลเพียง ๒๐๐ ปี

๑๐. แม้ภายหลังที่เกิดลัทธิพระพุทธศาสนามหายานขึ้น ฝ่ายมหายานก็รับว่าอภิธรรมเป็นรจนาของพระคันถรจนาจารย์

สรูปความ

เมื่อพิจารณาโดยถ่องแท้แล้ว จะเห็นประจักษ์ชัดว่าอภิธรรมมิใช่พุทธพจน์ ได้รับรองทั้งด้านประวัติศาสตร์, โบราณคดี เมื่อเป็นเช่นนี้ เราควรจะละทิ้งอภิธรรมปิฎกหรือ ? พระไตรปิฎกควรจะเหลือเป็นทวิปิฎกกระนั้นหรือ ? ข้าพเจ้าขอตอบว่า เราละทิ้งอภิธรรมปิฎกไม่ได้ พระไตรปิฎกจะขาดแม้แต่ปิฎกใดปิฎกหนึ่งไม่ได้ ทั้งนี้เพราะอภิธรรมเป็นข้อคิดทางทฤษฎีวิเคราะห์พุทธพจน์ และขยายอรรถแห่งพุทธพจน์ให้พิสดาร หลักสำคัญของอภิธรรมความจริงก็นำเอามาจากสุตตันตปิฎกนั่นเอง เช่นชักนำมาจากมหาสติปัฏฐานสูตรในทีฆนิกาย เราจะพบความคิดเรื่องแบ่งลักษณะจิตต์นา ๆ ชนิดตามอารมณ์ ในสูตรนั้น เช่น สราคจิตต์ ๆ มีราคะ, วีตราคจิตต์ ๆ ไม่มีราคะ, สโทสจิตต์ ๆ มีโทสะ, วีตโทสจิตต์ ๆ ไม่มีโทสะ, สโมหจิตต์ ๆ มีโมหะ , วีตโมหจิตต์ ๆ ไม่มีโมหะ สังขิตตจิตต์ ๆ หดหู่, วิกขิตตจิตต์ ๆ ฟุ้งซ่าน, มหัคคตจิตต์ ๆ ถึงความเป็นใหญ่, อมหัคคตจิตต์ ๆ ไม่เป็นใหญ่ , สอุตตระจิตต์ ๆ เป็นสอุตตระ, อนุตตระจิตต์ ๆ เป็น อนุตตระ ฯลฯ ------" พุทธพจน์นี้ได้เป็นแนวทางให้คันถรจนาจารย์แต่งอภิธรรม ได้แบ่งแยกประเภทของจิตต์ออกไปพิสดารตามภพ, ภูมิ, และอารมณ์ จนกลายเป็นจิตต์ ๘๙ ดวง พิศดาร ๑๒๑ ดวง นอกจากนี้ยังชักนำหลักธรรมในสังยุตตนิกาย เช่น ขันธสังยุตต์, ธาตุสังยุตต์ ฯลฯ มาอธิบาย ฉะนั้น เราจะพบคำอธิบายในคัมภีร์วิภังค์, ธาตุกถา และธรรมสังคณี ซึ่งได้ข้อคิดจากสังยุตตนิกายส่วนมาก และในคัมภีร์ปุคคลบัญญัติ เราจะพบว่าท่านผู้รจนาได้พยายามรวบรวมเอาประเภทแห่ง

จำพวกบุคคลในโลกมาจากอังคุตตรนิกาย ศาสตราจารย์อกานุมาชาวญี่ปุ่นกล่าวว่า มีบุคคลในปุคคลบัญญัติเพียงประเภทเดียวเท่านั้นที่หาไม่พบในอังคุตตรนิกาย นั่นคือบุคคลประเภท *สมสีสี* ในคัมภีร์ปัฏฐานะเล่า แท้จริงก็เป็นการหยิบยกเอากฎแห่งปัจจัยการ ๑๒ ของพระพุทธองค์ไปขยายความเพิ่มเติมให้พิสดาร โดยวัตถุประสงค์เพื่อให้ประจักษ์ในความเกี่ยวเนื่องแห่งปัจจัยต่าง ๆ เท่านั้น ส่วนคัมภีร์ยมก แท้คือตรรกวิทยาชั้นเยี่ยมทีเดียวละ ***อภิธรรมปิฎกจึงเป็นการรจนาของคันถรจนาจารย์หลายท่าน ช่วยกันเรียบเรียงและรวบรวมพร้อมทั้งขยายความเพิ่มเติม ทั้งนี้โดยอนุวัตรตามแนวแห่งพุทธมติ ต่างคณาจารย์ต่างแต่งขยายอรรถแห่งพุทธพจน์ตามทัศนะของตน และดังนั้นจึงปรากฏว่า อภิธรรมปิฎกของแต่ละนิกายไม่เหมือนกัน การจัดระเบียบหมวดหมู่แห่งสภาวะธรรมไม่ตรงกัน*** ฉะเพาะอภิธรรมปิฎกฝ่ายบาลี เข้าใจได้ว่าได้ถูกรวบรวมขึ้นเป็นปิฎกหนึ่งในสมัยตติยสังคายนา

อันที่จริงอภิธรรมมีเค้ากำเหนิดมาช้านานก่อนปฐมสังคายนาเสียด้วยซ้ำ กล่าวคือในเบื้องสมัยพุทธกาลความคิดแนวอภิธรรมก็ปรากฏแล้ว พระมหาสาวกผู้ให้กำเนิดแนวคิดอภิธรรม คือ พระสารีบุตรและพระมหากัจจานะ ตลอดจนถึงพระโมคคัลลานะ โดยฉะเพาะพระสารีบุตร ได้มีภาษิตอธิบายพุทธพจน์ให้พิสดารอยู่หลายสูตร เช่น สังคีติสูตรในฑีฆนิกายเป็นตัวอย่าง ในสูตรนี้มีลักษณะจัดระเบียบธรรมะเป็นหมวดหมู่ เป็นแนวทางของการเรียบเรียงอภิธรรมและเป็นแบบอย่างของการทำสังคายนาด้วย นอกจากนี้ยังคัมภีร์จุลนิทเทส, มหานิทเทส, และปฏิสัมภิทามรรคในขุททกนิกาย ก็ว่าเป็นภาษิตของพระสารีบุตรดุจกัน ก็คัมภีร์ทั้ง ๓ นี้มีรูปโครงอย่างอภิธรรมนับเป็นอรรถกถาเก่าแก่

ที่สุด ส่วนพระมหากัจจานะก็มีภาษิตขยายความพุทธพจน์หลายสูตรเหมือนกัน จนได้รับยกย่องจากพระบรมศาสดาว่าเลิศในทางกระจายธรรมย่อให้พิศดาร บางสมัยพระองค์ตรัสแต่หัวข้อธรรมโดยย่อเรียกว่าอุทเทส แล้วให้ท่านเป็นผู้อธิบายแก่พุทธบริษัท กล่าวกันว่าคัมภีร์เนตติปกรณ์ เป็นภาษิตของพระมหากัจจานะ คัมภีร์นี้แต่งเป็นอรรถกถาวรรณนาวังคสัตถุศาสน์ แม้ฝ่ายนิกายสรวาสติวาทินก็ยังบอกแสดงไว้ว่า มีอภิธรรมหลายปกรณ์แต่งโดยพระมหาสาวกทั้งหลายนี้ อนึ่งแม้ในอรรถกถาฝ่ายบาลีก็ยังยอมรับว่าอภิธรรมเดิมสงเคราะห์อยู่ในเวยยากรณ์ อันเป็นองค์หนึ่งแห่งนวังคสัตถุศาสน์

จำเนียรกาลล่วงมา เมื่อสังฆมณฑลเกิดการแบ่งแยกนิกายโดยทัศนะทางธรรม หรือทางวินัยของบรรดาคณาจารย์ไม่ตรงกันเป็นมูลเหตุ (ควรอ่านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาภาค ๑ ของข้าพเจ้าประกอบ) บรรดาคณาจารย์ได้ต่างพยายามแต่งอภิธรรมขยายอรรถพุทธภาษิตมากขึ้น หรือบางครั้งแม้เดิมจะเป็นภาษิตของพระมหาสาวกครั้งพุทธกาล ท่านคณาจารย์เหล่านั้นก็ได้แต่งเติมเถรภาษิตนั้นให้กว้างขวางออกไปตามทัศนะของท่าน เช่นอย่างคัมภีร์อภิธรรมฝ่ายนิกายสรวาสติวาทิน ถึงแม้จะอ้างนามของพระมหาสาวกว่าเป็นเจ้าของคัมภีร์ก็จริง แต่ข้าพเจ้าไม่มีข้อกังขาเลยว่าคัมภีร์นั้น ๆ ได้ถูกเพิ่มเติมแต่งเสริมอะไร ๆ ลงไปบ้างไม่มากก็น้อย อภิธรรมจึงยากขึ้นยากขึ้นโดยลำดับ พิสดารมากขึ้นโดยลำดับ เต็มไปด้วยทฤษฎีหรือกฎเกณฑ์ใหม่ ๆ และเต็มไปด้วยศัพท์เทฆนิคพิเศษมากมาย ***ทั้งนี้โดยวัตถุประสงค์อันเดียวร่วมกันคือ อธิบายกฎแห่งอนิจจังและอนัตตาของพระพุทธองค์ให้ละเอียดสุดที่จะละเอียด*** อภิธรรมเหมือนกับตำราแยกธาตุผสมธาตุเล่มมหึมา ซึ่งได้นำเอานามธรรมและรูปธรรมมา

แยกแยะ ว่าส่วนใดเป็นอะไร, ส่วนใดประกอบผสมขึ้นด้วยอะไร, มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างไร ? มีขึ้นได้อย่างไร ? ดับไปด้วยวิธีไหน ? จะสร้างให้มีขึ้นอย่างไร ? ในอภิธรรมเราจะพบคำตอบอย่างจุใจต่อปัญหาเหล่านี้ และเนื่องด้วยเหตุนี้ เลยทำให้อภิธรรมปิฎกเป็นปิฎกที่ต้องใช้เวลาศึกษาช้านาน ผู้ใดถ้ามีโอกาสศึกษาก็จะเกิดความพึงพอใจสนุกในการเรียนอภิธรรมมากขึ้น คือทำให้ได้รับความรู้ลึกเข้าไปทีละชั้นของสภาวะธรรม ทำให้เกิดความคิดวิจัยเข้าไปโดยลำดับ และผู้ที่จะเก่งในอภิธรรม ก็ต้องมีความจำที่แม่นยำประกอบด้วย เพราะต้องท่องจำศัพท์เทฆนิคซึ่งบัญญัติขึ้น เพื่อเรียกสภาวะธรรมแต่ละสภาวะธรรม และต้องจำทฤษฎีสัมพันธ์ของสภาวะธรรมแต่ละหมวดอีกทั้งรูปทั้งนามมากมาย

ฉะนั้นอภิธรรมจึงเหมาะสมฉะเพาะบัณฑิตหรือผู้มีเวลาว่าง ๆ เรียนไว้ประดับปัญญา และสำหรับขบคิดธรรมะขั้นปรมัตถ์เท่านั้น ถ้าปรารถนาปฏิบัติธรรมเพื่อล่วงทุกข์ หรือนำธรรมะมาประยุกต์กับความเป็นอยู่ประจำวันแล้ว ข้าพเจ้าขอแนะนำว่า ไม่จำเป็นต้องเรียนรู้อภิธรรมปิฎกเลย เอาเพียงศึกษาขั้นสุตตันตปิฎก และเลือกศึกษาพระสูตรสำคัญ ๆ ที่เกื้อกูลแก่การปฏิบัติอย่างละเอียดก็เพียงพอแล้ว แต่ถ้าปรารถนาจะเป็นนักพุทธปรัชญา หรือนักค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาละก็ ข้าพเจ้าขอแนะนำว่า ท่านต้องศึกษาพระไตรปิฎกทั้ง ๓ ปิฎกให้สมบูรณ์ และถ้าจะศึกษาให้แตกฉานในอภิธรรมปิฎกได้ ก็จะเป็นการดียิ่ง และพร้อมกันนั้นก็ต้องศึกษาปกรณ์วิเศษต่างๆ ซึ่งคณาจารย์ในพระพุทธศาสนารจนาไว้ รวมทั้งฝ่ายนิกายสาวกยานและนิกายมหายาน

ข้าพเจ้าขอเพิ่มเติมว่า

๑. อภิธรรมปิฎกเป็นพุทธภาษิตฉะเพาะบางส่วนของมาติกา และคำอธิบายธรรมะบางแห่ง

๒. ส่วนใหญ่เป็นของคันถรจนาจารย์ แต่งขยายพุทธพจน์ตามแนวพุทธมติ และบางแห่งได้แทรกกฎเกณฑ์ใหม่ ๆ ขึ้น รวมทั้งบัญญัติศัพท์ใหม่ ๆ ขึ้นด้วย การแต่งนั้นแต่งกันหลายท่าน เหมือนกับการสอบนักธรรม มีการแต่งแก้กระทู้ธรรม ตัวกระทู้ธรรมเป็นพุทธภาษิต แต่คำอธิบายกระทู้เป็นอาจริยภาษิต

๓. นักปริยัติธรรมเมืองไทยควรศึกษาอภิธรรมปิฎกให้แตกฉาน ไม่ควรมองข้ามอภิธรรมปิฎกไปเสีย ข้าพเจ้าเห็นพ้องกับคำพูดของคุณหลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ป.๙) ที่ว่าปัญหาธรรมะในพระสูตรบางแห่งย่นย่อยากแก่การเข้าใจ ก็ได้ความอธิบายโดยละเอียดในอภิธรรม และธรรมะในอภิธรรมที่ละเอียดพิสดารจนยากที่จะรวบรัดความได้ เราก็ได้ความสรูปอย่างย่อจากพระสูตร

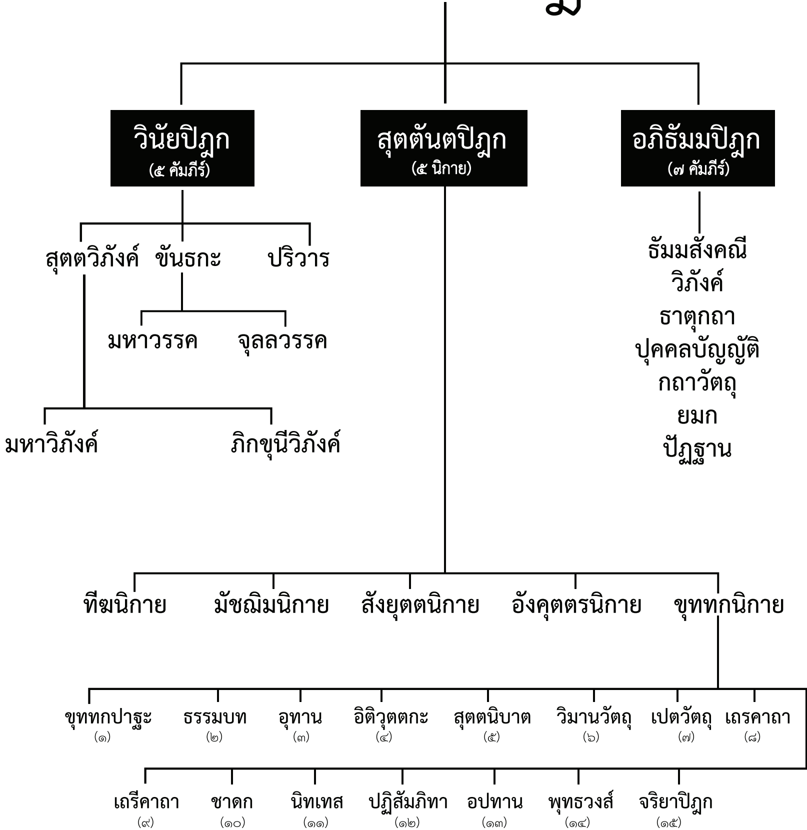
ขอจบปาฐกถาของข้าพเจ้าแต่เพียงเท่านี้ ขอความสุขสวัสดีจงมีแก่ท่านผู้เจริญทั้งหลายทุกๆ ท่านเทอญ

สวัสดี

รายชื่อหนังสือและธรรมบรรยาย
ของ อาจารย์เสถียร โพธินันทะ

– ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา
– แนวพระพุทธศาสนา
– พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย
– พุทธธรรมกับปรัชญา
– ปรัชญามหายาน
– บ่อเกิดลัทธิมหายาน
– หลักสูญญตา
– ปาฐกถาเรื่อง สุญญตา
– ปาฐกถาเรื่อง ปรปัจจัย
– พลเมืองทิเบต
– กระแสมนตรยานในนิกายเถรวาท
– ประวัติพระไตรปิฎกฉบับจีนพากย์
– คัมภีร์บาลีในพระไตรปิฎกจีน
– “อภิธรรมเป็นพุทธพจน์หรือ?”

พระไตรปิฎก

วินัยปิฎก
(๕ คัมภีร์)
สุตตันตปิฎก
(๕ นิกาย)
อภิธัมมปิฎก
(๗ คัมภีร์)
สุตตวิภังค์
ขันธกะ
ปริวาร
มหาวรรค
จุลลวรรค
มหาวิภังค์
ภิกขุนีวิภังค์
ธัมมสังคณี
วิภังค์
ธาตุกถา
ปุคคลบัญญัติ
กถาวัตถุ
ยมก
ปัฏฐาน
ทีฆนิกาย
มัชฌิมนิกาย
สังยุตตนิกาย
อังคุตตรนิกาย
ขุททกนิกาย
ขุททกปาฐะ (๑)
ธรรมบท (๒)
อุทาน (๓)
อิติวุตตกะ (๔)
สุตตนิบาต (๕)
วิมานวัตถุ (๖)
เปตวัตถุ (๗)
เถรคาถา (๘)
เถรีคาถา (๙)
ชาดก (๑๐)
นิทเทส (๑๑)
ปฏิสัมภิทา (๑๒)
อปทาน (๑๓)
พุทธวงส์ (๑๔)
จริยาปิฎก (๑๕)

อภิธรรมปิฎก

จึงเป็นการรจนาของคันถรจนาจารย์หลายท่าน
ช่วยกันเรียบเรียงและรวบรวมพร้อมทั้งขยายความเพิ่มเติม
ทั้งนี้โดยอนุวัตรตามแนวแห่งพุทธมติ ต่างคณาจารย์ต่างแต่ง
ขยายอรรถแห่งพุทธพจน์ตามทัศนะของตน และดังนั้นจึงปรากฏว่า
อภิธรรมปิฎกของแต่ละนิกายไม่เหมือนกัน
การจัดระเบียบหมวดหมู่แห่งสภาวะธรรมไม่ตรงกัน
ฉะเพาะอภิธรรมปิฎกฝ่ายบาลี เข้าใจได้ว่าได้ถูกรวบรวมขึ้น
เป็นปิฎกหนึ่งในสมัยตติยสังคายนา

- เสถียร โพธินันทะ -